

Роман Іваничук

**МАНУСКРИПТ
З ВУЛИЦІ
РУСЬКОЇ**

Харків
«Фоліо»

ВІД АВТОРА

Я знаю: не всі мені повірять у те, що зараз скажу, та й справді воно може видатися надто вже фантастичним.

А було так.

Хтось із господарників нашого міста задумав у темному, квадратному й глибокому, немов велика студня, подвір'ї на вулиці Руській (там на стіні й нині пишається маскарон у вигляді п'яного лева, який пожирає гроно винограду) розчистити від культурного, як мовлять археологи, нашарування середньовічні погребі, в яких на зламі XV—XVII століть поміщалася не дуже славна, бо плебейська (славна, аристократична, знаходилась у підвалі Корнякта на Ринку, про неї мовитиметься потім) — корчма «У Лисого Мацька», і відкрити там ще одне вечірне кафе, на які Львів і так не бідний.

Цей намір, як відомо, не увінчався успіхом, хтось із вищепоставлених господарників сказав: «Досить!» — але роботи якийсь час велися, а я, завжди цікавий до старовини і не менш зацікавлений у відкриттях подібних закладів, навідувався сюди доволі часто.

Робітники викидали гори сміття, глини і всілякої нечисті, що спресувались у погребях за більш ніж триста років, добиралися до товстої стіни, яка відділяла корчму Мацька від сусіднього житлового будинку, і одного разу, при мені, дзенькнула лопата об щось металеве й лунке. Я підійшов до стіни (робітники вважали мене, певно, за архітектора або художника, який буде розмальовувати кафе) і побачив у ній квадратні залізні дверцята з проржавілим замком, який розкришився під лопатою. Дверцята відхилились, і хтось з робітників пожартував: «Хапайте скарби!», а я таки нагнувся і в темній ніші побачив великий чорний згорток. Схопив його: суха трухлява шкіра, мабуть, юхт, розповзлася в пальцях, і мені відкрився справжній скарб — сувій дрібно списаного паперу.

Не обурюйтеся, хто повірив у мою розповідь. Я поніс його не в наукову установу, а додому, і здається мені, що ви зробили б так само.

Не пам'ятаю, що я сказав робітникам, та вони не звернули на мою знахідку особливої уваги, це ж не старовинні монети й не посуд — мотлох якийсь, ну а я, немов анахорет, просидів більше місяця вдень і вночі у своїй замкненій квартирі над зотлілими аркушами з філігранями брюховицької папірні, яка постачала папір ставропігійській друкарні, і з великим зусиллям відчитував своєрідний літопис якогось міщанина (може, самого Лисого Мацька), в який він вряди-годи, зате із скрупульозністю середньовічного лихваря по-українськи, а іноді по-польськи записував усе — від найдрібнішого гроша витрати чи прибутку до найгучніших подій у Львові. Перший запис датувався в нього 1585 роком, останній — 1611.

Були тут відомості про найрізноманітніші речі: що взяв у заклад за позичені гроші, скільки і на що витратив грошей на день, коли спалахнула у Львові проказа, кого і за що судили в магістраті; літописець смакував амурні справи львівських жіночок, не любив патрициїв, але із застереженням ставився до посполитих, яким позичав гроші або давав вино в борг. Описував військові паради, зокрема торжество на честь взяття Смоленська польним гетьманом Жолкевським, криваві екзекуції на лобному місці перед ратушею; багато уваги — з симпатією до православних — приділив Брестській унії, обурювався діяльністю езуїтського ордену у Львові; з Успенським братством був зв'язаний торгівлею книг, про що свідчить запис «Сьогодні приїхав до Львова мніх Іван з Вишні, купив у мене п'ять Псалтирів». Бували й такі чудернацькі записи: «Барон зустрівся з чортом і запродав йому свою душу», «На Кальварії цієї ночі шабашували відьми»; демонічні сили для нього реальні, проте він не раз з іронією зауважує, що зустрічаються з ним частіше ті, які п'ють. Багато пише про себе: як отримав міське право і як потім розчарувався у звабах городського життя; спочатку в літописця все оцінюється грошима — до аморальності, скільки витрачає щоденно на жінку, а скільки на сина, потім натрапляєш на несподіваний запис: «Гроші погубляють совість і розум». І весь час згадує якусь міщанку Абрекову та її дочок, певне, сусідок — то роздратовано, то з теплом, то з іронією.

Словом, переді мною вималювався цікавий тип середньовічного міщанина в тогочасному оточенні.

Незважаючи на те, що я дещо знаю про ту добу, коли боротьба православної людності проти католицизму набирала антифеодалного звучання, манускрипт відкривав зовсім незнайомий цікавий світ середньовічного міста. З поживклих листів поставали люди з їх способом мислення, з їх віруванням, психологією; я читав-перечитував рукопис і поволі сам ставав сучасником описуваних подій, зрозумівши тогочасні образи, алегорії, їх символіку. Випишував найцікавіші місця, потім вирішив зняти копію, а оригінал занести до музею. Та одного дня...

То був неймовірно тяжкий для мене день. Я зайшов уранці до своєї кімнати і побачив, що манускрипт дуже зжовк, аж почорнів. Узяв один листок у пальці, він розсипався, другий теж, третій... і так майже всі кілька сотень листків.

Це була кара за мою захланність, я аж потім додумався, що рукописи, які пролежали довший час без повітря, напевне, піддають спочатку хімічній обробці і вже потім ними користуються: кисень з'їв мій манускрипт, і я вчинив, не бажаючи того, злочин перед людством.

Звертаюся тепер до своєї скромної пам'яті (листоків залишилося буквально півтора десятка, виписок зробив мало), щоб відтворити те, що дізнався з манускрипта. І хай вибачить мені читач, якщо десь замість літописного рядка, я, не можучи згадати його стислості, напишу десять, сто, а то й більше, що деяких місць не пригадаю зовсім, що порушу часову послідовність літописного викладу подій. Та головне зараз для мене — передати деякі проблеми того часу, дух, настрої тими літературними засобами, якими користувався літописець, включаючи й демонологію, бо ж добре усвідомлюю: ніщо з того, що було, не сміє бути втраченим для пам'яті сьогоднішньої людини.

Цією працею я хочу викупити свою провину. Мені гірко, що так трапилося, та в стократ буде прикріше, якщо хтось не повірить цьому моему зізнанню. Бо подумайте самі: якби не той випадок під час розчистки погребів Лисого Мацька, якби я справді на вулиці Руській не знайшов манускрипта, чи ж міг би я нині запропонувати вашій увазі ось цю мою книгу?

Розділ перший
ЩО СКАЖЕ НИНІ АБРЕКОВА?

Року 1611, 26 іюля. Клопітну ніч провела Абрекова, так їй треба, мусила б давно гадку мати, що поведення її дочок, особливо молодшої, впрек поспільному спокою наставлена. Всяк-бо знає — з Льонці тоє почалося, що ті листки, до дешпектів волаючи, хтось кожної ночі над вікном Абрекової приклеює, то виставив нині магістрат подле дверей двох пахолків з бардами, аби на вулиці дискреція заховувалася, бо урядове представлення має в місті відбутися.

З Манускрипту

Абрекова давно знала, що добра їй не буде. П'ятнадцять років тому до старшої дочки Ганни, яку на Руській чомусь Гізею назвали, мовчазної і стрункої, мов конопля, з темним скритним поглядом і буйним чорним волоссям, що закривало обидва личка, залишаючи для людей тільки тужливі очі, стулку губ і прямий носик, почав залицятися вірменський купець Балтазар, приносив їй подарунки, й тішилася Абрекова — купецькою жоною стане бідна, мов липка, Гізя... Та якоїсь неділі в каплиці Трьох святих Успенської церкви на відправі вона побачила, як на «придіте ядіте» її донька улякла біля поважного сивого чоловіка — сеньйора братства пана Юрія Рогатинця і, замість на священника, на нього грішно дивилась, обличчя її полотніло, полотніло, а вона закривала його чорною запоною волосся... Як тільки віддзвонили, пан Юрій вийшов з каплиці, і Гізя, злегка похитуючись, мов полум'я свічки — ось-ось і задує чийсь подих, — встала й пішла слідом за ним. А потім пропала і нема її досі...

Вдруге таке саме передчуття біди прийшло десятьма роками пізніше. Абрекова одного дня запримітила, що молодша золотоволоса дочка Льюнця має великі голубі очі, а брови — ніби купервасом вифарбовані, губи кармінові й наче навмисно віддуті; Боже, невже ота мізерота, отой пропитий Письо, який по цілих днях смердить у хаті, а ввечері йде напиватися до Лисого Мацька, невже він насправді тато обох її дівчат? Абрекова блямнула вказівним пальцем по Льюнчиних губах — чого надуваєшся? — але вони й далі zostалися так само відкоплені; Льюнця відмахнулася рукою, а тоді мама уздріла, як із-за мережки, яка облямовувала кофтину, визирнули тугі білі груди — мало не випорснуть; дівчина повернулася і, вигинаючи станом, підійшла до вікна, відчинила його, прихилиючи до стіни швидкою, щоб подивитися на себе. Вікно з кімнати Абрекової виходило на ріг Руської і Шкотської, з нього було видно весь Ринок, обступлений справа Шимоновичівським, архієпископським, Корняківським й Лоренцовичівським палацами, а зліва будинками Альнпека, Гуттера і венеціанського консула Массарі; Льюнця зиркнула на вулицю й тихо скрикнула: «Антоніо!» Абрекова виглянула теж і побачила, як ринковим майданом у бік Корняківського палацу йшов високий смаглявий красень у альтембасовій ферезії¹, і впізнала в ньому самого консула.

Тоді й зрозуміла Абрекова, що матиме ще один клопіт, і як вона не помічала досі, що Льюнця з дівчака стала враз принадною дівцею з дурманом в очах, млосною звабою на устах і жіночою хтивістю в порухах тіла? А коли б і запримітила раніше, то що вчинила б, у який спосіб могла запобігти халепі?

А тепер уже й по біді. Тобто по страхові перед бідою. Звикла. Що сталося, того не направиш. І до тих листків, котрі ось кілька років підряд хтось наклеює над її вікном під заголовком: «Що скаже нині Абрекова?», а в них пасквілі вже не на її дочку, а на райців, лавників і самого старосту, звикла і не звертає більше уваги на викрики ціпаків, які щоранку розганяють натовп, а нині, хвалити Господа, тихо.

¹ Верхній одяг.

Абрекова сиділа біля вікна, спершись ліктями на підвіконня. Зрідка похропував на ліжку п'яний Письо, застелений тапчан чекав на Льонцю, яка ще не повернулася з ночі, тихо було в домівці, й стара жінка в цю мить відчула, що любить свій куток і свою розпусну доню любить, подвійно — за Гізю, якої, напевно, ніколи не побачить, і навіть храп Пися додавав домашнього затишку. Мирно було цієї хвилини на душі в Абрекової — може, через те, що за довгий час уперше не регоче, не реве юрба під її вікном, що той проклятий галас віддалився далеко на Ринок, де з самого ранку ведуться великі роботи: будують для чогось з дощок справдешні замки.

Дрімала, бо ніч минула майже без сну. Спочатку заважав спати Письо — хропів; штовхнула його коліном під зад і перейшла в потемках на Льончин тапчан — він дармує майже кожної ночі, Льонця приходить перед досвітком, а то й зовсім її не буває дома, ще б отой старий пияк здох, то стане тоді так тихо в хаті, що хоч скавули, як пес на місяць.

Не могла заснути до самого світання, а все через оту думку, яка кожен день з'їдає, мов іржа залізо: чому Бог, а може сатана наслав на її дочок плотську гріховність, адже мати їх, Абрекова, за весь свій вік не зазнала й разу гріха — ні солодкого, ні гіркого... та й що, зрештою, в праведності своїй доброго запосягла; а може, той соромітний гріх — єдина радість у цьому безпросвітному житті, і вона, мама, повинна дякувати Богу, що дав її дочкам хоч замолу дрібку втіхи, бо потім не буде, ой, не буде...

Абрекова почула біля вікна кроки й подумала, що хтось-таки наклеїв новий листок і міська галайстра збирається його читати, або ж Льонця приплелася з ночі. Виглянула: біля вхідних дверей стояло двоє магістратських слуг з сокирами на довгих держаках. Спершу жахнулася, що взяли її під стражу. Але ж почекайте — за віщо? За те, що ворожить з руки і називають її поза очі відьмою — а що мала робити після того, як почалася ота дешпектація з її Льонцею й тими листками, і ціпаки заборонили їй перепродувати м'ясо, котре брала в глинянських загородників? А що таке — ворожіння з руки? Це справа чиста: хтось

уміє читати з книг, а хтось із ліній долонь... Гізію мені не чіпайте, Гізія свята, не скажете на неї, що волочилася вулицями, одного полюбила, а що жонатого — даруйте, любов не питає, любов сама приходить, як мор... За Льонцю? А що — Льонця гірша, ніж ті, що на Векслярській із замтузу¹ не вилазять? То їм можна, а їй ні?

Вмить прояснилося в душі Абрекової: а таки нічого не трапилося такого в її сім'ї, щоб могла встидатися чи відповідати перед законом. А ви, — вже зверталася, поки що мовчки, до озброєних сокирами пахолків, — а чому ви не йдете до Нахмана Ізаковича, єврейського сеньйора, і не арештуєте за те, що його жінка, Золота Роза, про яку кагал побожні байки склав, спить із старостою Єжи Мнішеком? А чому Мнішека не чіпаєте за його куревську Марину, яка поволоклася за московським лотром, царем самозваним, і он якої авантури в світі наробила! А може, ви мені скажете щось на Пися? П'є — най собі п'є на здоров'я, а ви подивіться, що робиться в пивниці Корнякта, де багаті бісяться, та то суть одна банда і злодії, та туди й донині заходять брати Бялоскурські з Високого Замку, синки бургграфські, яких давно засудили на довічне за вбивство Антонію і за мою... аякже, і за мою Льонцю теж! Ага, боїтеся, вам руки доходять лише до Абрекової!

Абрекова одяглася, вийшла в темні сіни й рішуче відчинила двері, що виходили на Руську. Зійшла східками на брук, взялася під боки і, набравши войовничого вигляду, кинула презирливо до озброєних пахолків:

— А ви чого тут поставали?

Один пахолок мовчки показав рукою на вікно, над яким кожного ранку висів новий листок, глянула — листка нині таки не було.

— Ов, а то що ся стало! — вдарилася в боки Абрекова, наче їй зробилося шкода, що на розі Руської і Шкотської порушився роками встановлений звичай.

— Що ся стало: було тонке та й ся обірвало, ха-ха! — почувся з-за рогу жіночий голос, і появилася сама Льонця з розпущеним лляним волоссям, підпухлими блудними очима, гарна й захмелена.

¹ Будинок розпусти.

— А йди, йди до хати, шльондро векслярська, — мовила зовсім мирно Абрекова, взяла Льонцю за руку й підштовхнула її на східки.

— Йду, йду, стара хіромантичко, відьмо кальварійська, йду... — Льонця сперлася рукою на плече одного пахолка, повела долонею по його підборіддю, потім обняла за шию: — Може, підеш зі мною, поки стара он тому поворожить? Не хочеш? Служба... — Вона вдарилась об двері й провалилася у темні сіни.

Абрекова провела дочку поглядом і знову запитала в стражників:

— То чого ж ви тут стоїте, коли там, — показала рукою на вікно, — ніякого дідька нині не почепили?

— Урядове видовище буде нині на Ринку, Абрекова. Стоїмо для порядку.

— О, слава Богу... Хоч одного дня буде спокійно під моїм вікном, — зітхнула полегшено й подалася до дверей. — Тільки стійте вже тут весь день, а щоб стояли ви каменем до судної години.

...Навпроти парадної ратушевої брами, на розчищеному ще вчора від рибних ляд і м'ясних яток ринковому плацу виросла з картону й дощок крихітна подоба російського города Смоленська. Сорокатисячний, втричі більший, ніж Варшава, з товстелезними високими мурами, тридцятивежевий, із ста сімдесятьма гарматами і шеститисячною військовою залогою Смоленськ умістився на одній третині Ринку — бо переможений. Умістився, ще й вистачило місця для трибун, — їх притулено до крамниць аптекарів і золотарів біля венеціанського будинку, — і на них, завішаних килимами й гобеленами, сиділи, очікуючи видовища, львівські патриції, райці, лавники, купці, лікарі та інші достойники. Посередині на підвищенні возсідали призвідці московської авантюри — польний гетьман Станіслав Жолкевський і львівський староста Єжи Мнішек.

Біля Мелюзини — німфи, що нагнулася над криницею навпроти чорної кам'яниці Лоренцовичів, і коло статуї правосуддя на протилежному боці Ринку стояли готові

до штурму руської фортеці переодягнені на списоносців, стрільців, рейтарів, драгунів і реєстрових козаків міщани. Із-за валів іграшкової твердині виглядали бородаті, в паперових шоломах, зі щитами і списами вої, які спочатку будуть оборонятися, а потім поляжуть за землю руську. Так, як було насправді там — під Смоленськом.

Народ загатив увесь ринковий майдан, тріщали балкони, хлопчиська чіплялися карнизів і стояли на дахах — весь Ринок здався одним величезним котлом, повним тисяч людських голів.

Войовник Смоленська Станіслав Жолкевський в суворо застебнутій делії й шапці з високим султаном понуро спостерігав за приготуванням до видовища, яке ось-ось мало відбутися на його честь, а бачив справжній Смоленськ і Москву, і Клушин, де полягли тисячі його лицарів за марнославне прагнення короля Зигмунта III розширити Річ Посполиту від Швеції до Каспійського моря. Смоленськ упав — це правда, але польські жовніри у Москві щурів їдять, а жолду¹ король не дав ані своїм, ані найма-ним — нині-завтра рушить голодна згряя мародерів з московських земель на Польщу і з'їсть її разом з королем.

Горбоносий, з підкрученими вгору вусами, польський регіментар зло поглянув на тестя двох Лжедмитріїв — Єжи Мнішека; той вловив погляд гетьмана, послужливо повернув до нього своє важке обличчя, закрите чорною бородою, і мовив, добираючи улесливих слів:

— Накажете, вашмосьть, почати торжество в честь того дня, коли під вашим доводзтвом увінчалася вікторією наша довголітня боротьба з північними схизматами?

— Вікторія... — відвів погляд Жолкевський. — Я про-клинаю той день, як Йов прокляв день свого народження...

Мнішек знітився. Він, при звичаєний до домашніх вигод, балів і воєн з посполитим людом, боявся цього сильного мужа, що постарів у сідлі і змалку не знімав з себе бойового обладунку. Сам же усвідомлював, що московська війна остаточно програна, вісті про друге овдовіння Марини і повстання в Москві підкосили здоров'я

¹ Плата за військову службу.

ЗМІСТ

Від автора	3
<i>Розділ перший. Що скаже нині Абрекова?</i>	6
<i>Розділ другий. Av initio</i>	22
<i>Розділ третій. Проказа</i>	39
<i>Розділ четвертий. Прекрасна Льонця</i>	56
<i>Розділ п'ятий. Через славу й безчестя</i>	72
<i>Розділ шостий. Кілька уцілілих сторінок манускрипту з відступами й коментарями</i>	94
<i>Розділ сьомий. Печальна Гізя</i>	107
<i>Розділ восьмий. Скорбна п'ятниця</i>	116
<i>Розділ дев'ятий. Смертю смерть поправ!</i>	139
<i>Розділ десятий. Шабаш на Кальварії</i>	154
<i>Розділ одинадцятий. До найвищої слави бога!</i>	167
<i>Розділ дванадцятий. Сідло і сагайдак</i>	182
<i>Розділ тринадцятий. Що ж нині скаже Абрекова?</i>	189
<i>Розділ чотирнадцятий. Lepra orpidum invasit</i>	198
<i>Розділ п'ятнадцятий. Рожевий кінь</i>	211